

FILOZOFIA HUMANITY V POLITICKOM ŽIVOTE (Koncept J. Dieška)

BLANKA ŠULAVÍKOVÁ, KVS BK SAV, Bratislava

ŠULAVÍKOVÁ, B.: Philosophy of Humanity in Political Life
FILOZOFIA 58, 2003, No 10, p. 745

The paper examines the project of applying the so called "philosophy of humanity" in Slovak political life, which was made public before the elections in 1946 by the follower of Lossski's philosophy of intuitive realism, Slovak philosopher J. Dieška. He taught, that this philosophy of humanity is predestined to become a partisan philosophy of democracy, as it unites all citizens by its ability to synthethize and by its ideas of collaboration, love, and non-revolutionary resolution of social problems. Dieška characterises this philosophy as "ideal-realism". i. e. a worldview, which is not a pure materialism, spiritualism or realism, but a synthesis of all of them. Dieška's conception was not offered a possibility of verification by the practice. It should be seen on the background of the current ideological and political conflicts as looking for the way out of the previous developments and also as an attempt to offer an alternative to ever growing influence of the materialistic worldview and the leftist ideological orientations.

Keď po skončení vojny v roku 1946 uverejnil Jozef Dieška svoju stať *Filozofia humanity v politickom živote* ([1], 195), uvedomoval si, ako významne rozvoj filozofie v našich podmienkach ovplyvňuje politický vývin: "Rozkvet slovenskej filozofie v súčasnosti závisí od všetkých možných okolností spoločenského a politického vývinu nášho národa a štátu. A z tejto rozmanitosti vplyvov pre našu súčasnosť je z hľadiska filozofického vari najvýznamnejší vplyv politický." ([2], 276)

Výhľady slovenskej filozofie. Budúcnosť filozofického myslenia - ako o tom píše v článku *Výhľady slovenskej filozofie. Jej úskalia a budúcnosť* (pozri aj [4]) - vidí Dieška v rozvíjaní tradícií, ktoré na Slovensku boli alebo sa zrodili už dávnejšie pred rokom 1939. Na jednej strane to je "tradičná oficiálna filozofia, šírená hlavne z univerzitnej katedry, filozofia kritického realizmu noetického a masarykovská realistická filozofia humanitná (masarykovský konkretizmus)", ku ktorej sa po vojne znova hlási Svätopluk Štúr [13]. Ďalší významný smer predstavuje neopozitivistický logický empirizmus Viedenského krúžku a carnapizmu, "z ktorého vyrastajú najnovšie prejavy scientistického snaženia po vedeckej syntéze". Ako Dieška správne predpokladá, Igor Hrušovský a Vedecká syntéza "nájde si akiste cestu k módnemu pofrontovému, i keď u nás ešte nevyjasnenému dialektickému materializmu" ([2], 277). Tretí mocný prúd predstavuje domáca tradičná a svetonázorovo podmienená orientácia kresťanská, "tzv. filozofia kresťanská so všetkými svojimi odtienkami, predstavovaná najmä teologickými fakultami a teologickými učilišťami". A napokon "pôsobením prof. Losského¹ od r. 1942

¹Petrohradský profesor Nikolaj O. Losskij po svojej emigrácii z Ruska (1922) pôsobil najskôr v Prahe, potom bol povoláný na Slovenskú univerzitu, kde pôsobil v rokoch 1942 - 1945.

- 1945 na Slovenskej univerzite najmä v otázkach noetických vzniká kruh mladých autorov realistickej školy noetickej, ktorej patrí nesporne zásluha o prehĺbenie noetickej problematiky v našej filozofii tzv. *intuitívneho realizmu*.² Celkove možno však i tento najnovší prúd pokladať za posilnenie domácich filozofických tradícií kresťanských."³ ([2], 278)

V pretrvaní uvedených filozofických orientácií vidí Dieška dôkaz toho, že slovenská filozofia "vedela si aj za doby duchovného glajchšaltovania udržať svoj demokratický pojem slobody myslenia, filozofie a vedy, čo možno posilniť aj poukazom na otvorené a nekompromisné verejné diskusie filozofické".⁴ Slovenská mladá filozofia sa ostro vyrovnávala s pokusmi podmaniť si ju zo strany politiky už od roku 1938, píše Dieška a vysvetľuje: "Bolo nám to možné práve preto, že sme budovali na základoch, daných nám demokratickým a kritickým ponímaním filozofického myslenia už na našich univerzitách pred rokom 1938. Tento sklon ku slobode myslenia a vedeckého bádania sme nezapreli ani vtedy, keď sme ho načas nemohli azda vždy a všade verejne uplatňovať." ([2], 277)

Ďalšia budúcnosť filozofického myslenia bude taká, akú toto myslenie bude mať silu otvorene a nezištne bojovať o svoju slobodu, samostatnosť, čistotu. Preto je Dieška presvedčený, že politická moc a každý, kto v jej mene bude chcieť usmerňovať jej ďalší vývin, "musí byť pripravený na to, že narazí na organizovaný odpor slovenskej filozofie, ktorá ponímala svoje poslanie vždy ako nadpolitickú, univerzálnu službu duchu a pravde... Lebo filozofické myslenie dnes sa neobmedzuje iba na univerzitné katedry. Vrie ono v novinách, časopisoch a všade. Filozofia sa stáva aktívnou spoluurčovateľkou verejných osudov a záujmov občanov." ([2], 278) Dieška však naplno vyjadril aj svoju vážnu obavu: "Alebo ovládne filozofiu a ľudské myslenie politická moc, alebo filozofia, zdravá, kritická a realistická bude viesť politiku... A všetko filozofické tvorenie a myslenie bude sa podobáť iba nadiktovanému, mechanickému opakovaniu večne tých istých fráz a doktrín, na ktorých bude mať záujem politická moc." ([2], 279)

Ideál ľudskosti. Dieška vedel veľmi dobre aj z nedávnej skúsenosti, ako si politika u nás vyberá od intelektuálov svoju daň.⁵ Sám spomína zahatanie kritickorealistickej

Keď z Bratislavy po príchode sovietskej armády odišiel, pôsobil v New Yorku a v Paríži (pozri [8]). Aj po jeho odchode však na Slovensku v roku 1946 ešte vyšli niektoré jeho práce (pozri napr. [9]; [10]).

² Jozef Dieška bol filozoficky najerudovanejším prívržencom filozofie intuitívneho realizmu na Slovensku. Narodil sa 5. apríla 1913 a po absolvovaní bratislavskej univerzity na nej zostal pôsobiť. Najskôr pracoval pod vedením prof. Tvrdého, potom sa stal Losského asistentom. Po emigrácii zo Slovenska pôsobil od roku 1948 na Georgetown University a od roku 1954 na University of Dayton (USA). Podľa informácie, ktorú som získala v roku 1997 od Dr. Patricie A. Johnsonovej z Daytonskej univerzity, zomrel 15. marca 1995.

³ Intuitívny realizmus však rozvíjal tradície spojené s pravoslávnyim kresťanským myslením a cítením. Na tento aspekt vo svojej kritike jeho rozširovania na Slovensku upozornil v tom čase napr. J. Ciger (pozri [6]), keď zdôrazňoval, že to nekorešponduje s väčšinou domácou katolíckou tradíciou. Filozofické základy intuitívneho realizmu nadväzujú na nemeckú filozofie života, ruskú náboženskú filozofiu, názory slavianofilov a V. Soloviova.

⁴ K nim možno zaradiť aj polemiky v tzv. spore o noetický realizmus, ktorého účastníkmi boli aj prívrženci intuitívneho realizmu.

tradície po roku 1938 a násilný odchod prof. Tvrdého z bratislavskej univerzity, ako aj Vedeckú syntézu, ktorá obnovila svoju zakázanú činnosť až v máji roku 1945. Uvedomoval si to, aj keď (alebo možno aj práve preto) intuitívny realizmus, v intencióch ktorého sa pohyboval, predchádzajúca politická moc tolerovala, svojimi slovanskými a kresťanskými koreňmi jej vcelku vyhovoval alebo, ako filozofia pestovaná na univerzitnej pôde, jej prinajmenšom neprekážal. Dieškove postoje a názory však nekorešpondovali s ideológiou národného socializmu, ktorú presadzovala predchádzajúca štátna moc.⁶ V článku *Filozofické základy nacionalizmu* v roku 1943 brojil proti vynášaniu nacionalizmu ako vrcholnej normy súkromného i verejného správania jednotlivca a ľudskej spoločnosti. Tvrdí, že treba uvažovať o "širšej báze spoločného nažívania ľudstva medzi sebou, ako je báza nacionalizmu... národný egoizmus je neutajiteľným sprievodcom totalitných nacionalizmov a nemá ďaleko od šovinizmu a nenávisť k národom iným, prípadne k rasovej nenávisť a podceňovaniu". Myšlienkový konflikt, ktorý podľa neho vyvoláva "exkluzívne alebo totalitné ponímanie nacionalizmu", gniaví dušu každého nestranné rozmyšľajúceho človeka, no tým viac človeka filozoficky mysliaceho. Je presvedčený, že nacionalizmus nemôže byť jedinou a výlučnou normou ľudského snaženia a konania, cieľom alebo jediným zmyslom ľudského žitia; hodnota národa by mala zaujať svoje prirodzené miesto v hodnotovej hierarchii a podriaďiť sa *ideálu humanity*, ľudskosti.

Ideál, ktorý spomína, sa opiera o Losského etickú koncepciu⁷ a jej podstatu Dieška stručne formuluje nasledovne: "Každá danosť má svoju hodnotu, určenú vzťahom tejto danosti k absolútnej hodnote ako najvyššej norme hodnotenia", pričom najvyšší stupeň hodnotovej hierarchie zaujíma Boh ([5], 196 - 200). Svoj koncept ideálu ľudskosti rozvíja aj po skončení vojny, keď (rovnako ako v roku 1943) zastáva názor, že humanita je priamo spätá s kresťanským svetonáhl'adom ([1], [3]). V súlade s Losského

⁶ Takúto možnosť potvrdzujú aj ďalší intelektuáli z toho obdobia: "Totalitárne usmernenie kultúrneho života na Slovensku nedosiahlo takého stupňa, aby slovenský spisovateľ, slovenský vedec stál pred voľbou: buď sa dať do služieb 'vodcovstva Slovenska', alebo vzdať sa tvorivej činnosti. V deravom totalizme 'slovenského národného socializmu' zostalo pre nich dosť možností vytrvať v službách ducha, hoc aj ona vedie cestou života tŕnistou", píše o tom napríklad V. Clementis ([7], 48).

⁷ O slobode myslenia v tom období na Slovensku v roku 1946 hovorí: "Už po roku 1938 pociťovala filozofia tlak politickej moci na svojom chrbte. Moderné totalitné systémy fašizmu a nacizmu, ktoré pod svoj diktát a glajchšaltovanie sputnali nielen slobodu občanov, ale aj umenie, literatúru, vedu a filozofiu, mali vrcholný záujem na tom, aby ich mocenským záujmom slúžili jednako a jednotne aj tieto kultúrne útvary moderného civilizovaného ľudstva. Bolo to potrebné najmä preto, lebo pri ponechaní čo i len menšej slobody a samostatnosti napr. filozofii, bola by filozofia odhalila v ich politických doktrínach a ideológiách často nehorázne logické, ale aj historické absurdnosti, ktoré i tak vedela aktuálna politika vždy uhájiť iba akýmiśi pragmatickým dovolávaním sa ich užitočnosti. Skrátka diktátorské politické systémy potrebovali nielen slepo poslúšnych občanov, ale aj slepú poslúchajúcu vedu a filozofiu." ([2], 276)

⁸ Losskij vybudoval celý univerzálny filozofický systém, ktorý obsahuje ontológiu, logiku, noetiku, etiku aj estetiku. Sám charakterizuje svoju etickú koncepciu tak, že je v spojení s metafyzickým personalizmom, je založená na postuláte: "Všetky utrpenia, biedy, všetky pohromy v riši nášho bytia sú následkami porušenia harmónie, ktorá je vyvolaná mravným zlom." ([11], 257) Mravné dobro sa uskutočňuje iba s pomocou slobodných individuálnych úsilí každej osobnosti ([11], 241).

postojom, podľa ktorého "iba kresťanstvo so svojim priznávaním absolútnej hodnoty individuu a jeho večnosti tým, že ono rozvíja učenie o vyššom pláne bytia v kráľovstve božom, dáva základy pre mravné odôvodnenie hrdinského humanizmu a pre výchovu človeka v duchu tohto ideálu" ([11], 209).

Losskij sám aj bližšie konkretizuje svoje predstavy o mravnosti a sociálnom poriadku. Vo svojej knihe *Podmienky dokonalého dobra (Základy etiky)*, ktorá vyšla na Slovensku v roku 1944, zaujíma svoj postoj k vtedajšej situácii: "Naše časy dali odstrašujúce príklady úpadku, ubíjajúc vieru v optimizmus vo vzťahu k histórii ľudstva na zemi. Bolí sme nútení byť svedkami stáleho vznikania mučení v krutých formách; v našich časoch znovu sa zjavil inštitút rukojemníkov; vznikli koncentračné tábory pre státisíce ľudí, zväčša ničím sa neprevinivších a kruto mučených... štátny egoizmus vzrástol a stal sa verejným vo veľmi cynických, nehanebných činoch a úmysloch proti iným štátom." V tejto súvislosti dodáva: "Ak pozorujeme nesčíselné smutné prejavy a berieme do úvahy ešte intelektuálnu obmedzenosť každého človeka i na vysokých stupňoch kultúry, prichodí nám uznať, že pyšný názov homo sapiens vlastne nezodpovedá skutočnosti; správnejšie by bolo nazvať pozemského človeka homo imbecillis." ([11], 255 - 256).

Bližšie sa Losskij zmieňuje aj o svojej predstave spravodlivejšieho poriadku, ktorý podľa neho predpokladá istý stupeň slobody hospodárskej činnosti: "Spojenie dvoch systémov hospodárstva, štátnospoločenského a súkromného, je za našich čias najlepším spôsobom, ako uspokojiť aj hmotné aj duchovné potreby človeka." Zastáva názor, že vtedajšia hospodárska kríza povedie k nutnosti zavedenia nového hospodárskeho zriadenia, "vysokej technickej výrobe musí zodpovedať vysoká a svojrázne nová technika rozdelenia aspoň niektorých hmotných bohatstiev". Takéto hlboké zmeny spoločenského zriadenia sa však nemajú uskutočniť naraz, pretože Losskij je presvedčený, že pokusy tých sociálnych reformátorov, ktorí sa snažia jedným skokom, naraz pozdvihnúť spoločnosť na oveľa vyšší stupeň rozvoja, obyčajne len zrúcajú už skôr dosiahnuté skromné dobro, ale nové, vyššie formy dokonalosti vôbec neuskutočnia ([11], 243). A hlavne - pretvorenie hospodárskeho systému musí byť vedené myšlienkou, že "sloboda rozvoja ľudskej osobnosti je cennejším princípom ako dokonalé uspokojenie hmotných potrieb. Na prvom mieste stojí pravda, duchovná sloboda, najmä sloboda svedomia, sloboda myšlienky, slova a pod." ([11], 244 - 249).

Filozofia humanity. Pred voľbami v roku 1946 Dieška aktívne vstupuje do verejného života (ako spoluzakladateľ Strany slobody a vedúca osobnosť jej novín *Sloboda*) a ponúka svoj koncept *filozofie humanity*, ktorý by sa mal aplikovať v slovenskom politickom živote. Ako píše v už spomenutom článku *Filozofia humanity v politickom živote*, návrat k demokracii "umožnil nám opäť hlásiť sa k svetonáhľadu, ktorého vedúcou ideou je humanita, ľudskosť. Tento svetonáhľad zdá sa byť najsilnejšie podporený konkrétnym prežívaním ideí, stavaných na jednej strane mysliteľmi a filozofmi prehlbujúcimi demokraciu v zmysle tzv. filozofie humanity, a na druhej strane prakticky aplikovaný na verejný i súkromný život politickými formami, ideológiami a vládnymi systémami demokratickými". Zdôrazňuje, že demokracia a humanita sú na seba viazané úzkym putom nielen formálnej logickosti, ale najmä putom konkrétnej mravnej súvislosti, takže "filozofia humanity je svetonáhľad každého spoločenského útvaru budovaného a postaveného na princípoch demokratického spoločenského zriadenia" ([1], 195 - 196).

Princíp lásky k blížnemu, na základe ktorého inému človeku chceme tak dobre ako sebe samému, v každom vidíme v prvom rade a nadovšetko človeka, považuje Dieška za najrýchlejšiu podstatu humanity. Svetonáhľad založený na tejto myšlienke považuje za ideovú bázu, na ktorej je potrebné organizovať tých občanov, "ktorí nestratili ešte vieru v dobro, vieru v človeka ako tvora nosiaceho v sebe nielen biologického, pudove náruživosťami a nenávisťou hnaného 'dravca', ale aj výsosťnú tú zložku, ktorá nijako nemôže byť iba výtvorom materiálnych podmienok vo svete mimo nás a v nás samých" ([1], 197).

V demokratickom tábore v tom čase vidí Dieška istú neustálenosť a neujasnenosť svetonázorového rámca a v tejto súvislosti považuje za rozhodujúce predovšetkým pochopiť, že "nie národ, nie štát, nie trieda je posledným cieľom politických sociálnych podujatí, ale človek". Nenáležitý je taktiež výklad kresťanského svetonáhľadu; potrebné je najmä uhájiť jeho zlučiteľnosť s ideou humanity, ba "priam prirodzenú neodlučiteľnosť idey kresťanstva od idey humanity, ľudskosti". Len humanita založená na kresťanskej láske a úcte k človeku je pravým výrazom skutočne prežitej filozofie humanity: "Filozofia humanity pravej, neprekrútenej, nezneužitej je obsiahnutá v pravom, neprekrútenom, a naozaj mravne, konkrétne žitom kresťanstve." Slovenský inteligent, slovenský človek vôbec sa však musí k tejto rýdzosti "prebiť" zo svojej tradičnej, na mnohých miestach ešte mŕtvej formalistickej viery. Tento príkaz ukladá domáca duchovná a kultúrna situácia, nie menej však celosvetová svetonázorová situácia, ktorá po "víťaznom návrate demokracie buduje duchovné základy pravého pokoja, slobody, rovnosti a šťastia", a tak kladie prekážky návratu totalitného fašizmu a nacizmu, "gniaviaceho každú slobodu a šliapajúceho ideu ľudskosti najbrutálnejšími prejavmi diktatúry teroru nad človekom." ([1], 196 - 197)

Poslanie človeka spočíva v naplňaní mravnej individuálnej, ale najmä kolektívnej ľudskosti, podčiarkuje Dieška a zdôrazňuje, že *filozofia humanity* je zlučiteľná s každým myslením, ktoré rešpektuje túto duchovnú a etickú stránku v nás. Z toho vyviera aj jej syntetizujúci charakter a založenie vylučujúce každé krajné riešenia a koncepcie, či už sa týkajú politiky, náboženstva, vedy, umenia, alebo sociálnej či hospodárskej sféry, súkromného alebo verejného života. "*Filozofia humanity je preto svetonáhľad polarít, ale syntéza nie je iba materializmom ani spiritualizmom, nie ani realizmom, ale je ideál-realizmom, je materializmom aj spiritualizmom, je pravou, prirodzenou a nie iba logickou syntézou zložiek odtrhávaných od seba nedokonalosťou a nedostatočným historickým vývinom nášho poznania či už filozofického alebo vedeckého.*" (podčiarkol J. D.; [1], 197).

Ideál-realizmom nazýva svoje stanovisko aj Losskij, podčiarkujúc tým - ako sám hovorí - svoju spolupatričnosť k ľudom zdravého rozumu. Táto platforma podľa neho najlepšie umožňuje vyhnúť sa materialistickým a idealistickým extrémom akcentovaním rovnocenného postavenia ideálnej a materiálnej sféry v bytí.⁸ Len úzkoprsí ľudia, neschopní ponímať veci v ich úplnosti, úzkostlivo sa primkávajú ku krajnostiam, tvrdí Dieška a nazdáva sa, že filozofia humanity má všetky predpoklady na to, aby bola straníckou filozofiou demokracie, "lebo ozaľstná, pravá demokracia je jej politickým

⁸ Autor intuitívneho realizmu prezentuje nesubstanciálne poňatie hmoty a poňatie sveta ako organického celku. Podčiarkuje, že svojím ideál-realistickým riešením jeho koncepcia "stojí nad rozporom monizmu a dualizmu, monizmu a pluralizmu" ([12], 16).

prejavom a aplikáciou v živote jednotlivca i kolektívu. Ona je najadekvátnejší svetonáhľad človeka, ktorý sa hlási k demokratickému celku spoločenskému bez ohľadu na to, či ho jeho iné záujmy osobné alebo hmotné väbia predbežne do toho či onoho tábora. Filozofia humanity spája nás všetkých svojou vedúcou tendenciou syntetičnosti, spolupráce, lásky, pokoja na ceste a nie revolúcie, a preto je jej tiež tak blízko priradená každá opravdivá demokracia ako politická ideológia a organizačná spoločenská forma." ([1], 197)

Dieškov koncept je potrebné chápať v intenciách dobových myšlienkových a politických stretov ako hľadanie východiska z predchádzajúceho vývoja a aj ako pokus ponúknuť ideovú alternatívu voči silnejúcemu vplyvu - ako on hovorí - módného popfrontového materialistického svetonázoru a ľavicovej ideologickej orientácie. O tom, ktorý svetonáhľad sa bude uplatňovať ďalej v spoločnosti, dejiny napokon čoskoro rozhodli a jeho naznačená ponuka nemala možnosť na preverenie svojej životaschopnosti v politickom živote cez konkretizáciu v praktických riešeniach. Odpovede sa dočkali aj jeho obavy v súvislosti s obmedzením variabilnosti filozofického myslenia, lebo politické zmeny ním načrtnuté filozofické orientácie pretavili len na (neželanú) spomienku. Nová politická moc vymedzila neprekročiteľné rámce priestoru, v ktorom sa filozofia mala pohybovať. Dieška sa teda v roku 1946 nemýlil, keď konštatoval rozhodujúci vplyv politiky na výhľady budúceho rozvoja filozofických smerov na Slovensku.

LITERATÚRA

- [1] DIEŠKA, J.: "Filozofia humanity v politickom živote." In: *Nové prúdy*, 1946, č. 8.
- [2] DIEŠKA, J.: "Výhľady slovenskej filozofie. Jej úskalia a budúcnosť." In: *Filozofický zborník*, roč. 6 - 7, 1946.
- [3] DIEŠKA, J.: "Politické strany a svetonáhľad." In: *Nové prúdy*, 1946, č. 8.
- [4] DIEŠKA, J.: "O našej súčasnej filozofii." In: *Slovenský rozhlas* 1943, č. 41.
- [5] DIEŠKA, J.: "Filozofické základy nacionalizmu." In: *Filozofický zborník*, 1943, č. 1.
- [6] CÍGER, J.: "Na okraj 'Niekoľko poznámok'". In: *Philosophica slovacica*, 1947, roč. 1.
- [7] CLEMENSTIS, V.: *Usmerňované Slovensko*. Londýn 1942.
- [8] LOSSKIJ, N. O.: *Vospominanija. Žizň i filosofskij put'*. Mníchov 1968.
- [9] LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad*. Martin 1946.
- [10] LOSSKIJ, N. O.: *Absolútne kritérium pravdy*. Martin 1946.
- [11] LOSSKIJ, N. O.: *Podmienky dokonalého dobra*. Martin 1944.
- [12] LOSSKIJ, N. O.: *Dialektický materializmus*. Praha 1938.
- [13] ŠTÚR, S.: *Rozprava o živote*. Bratislava 1946.

PhDr. Blanka Šulavíková, CSc.
Kabinet výskumu sociálnej a biologickej
komunikácie SAV
Dúbravská cesta 9
813 64 Bratislava
SR